

Отримана 28.05.2024

Прорецензована: 08.06.2024

Прийнята до друку: 10.06.2023

Електронна адреса: kuzmenko.coach@gmail.com

DOI: 10.25264/2312-7112-2024-26-45-48

Кузьменко Н. Екзистенційний аспект лідерства в умовах сучасної кризи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія» : науковий журнал*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. № 26. С. 45–48.

УДК: 141.32+316.46

Наталя Кузьменко**ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ АСПЕКТ ЛІДЕРСТВА В УМОВАХ СУЧАСНОЇ КРИЗИ**

У статті досліджується проблема ефективного лідерства в умовах всеохоплюючої сучасної кризи, аналізується низка сучасних концепцій у напрямі екзистенціалізму та їх значення для розуміння природи успішного лідерства. Автор наголошує, що в кризовій ситуації високої невизначеності від лідера вимагаються такі якості як воля, здатність до вільного вибору, сміливість прийняття рішень і відповідальність за їх наслідки, які вимагають від філософів їх розгляду у ключі екзистенціалізму. Оскільки керуючими та головними ознаками ефективного лідера визначаються автентичність, вміння діяти відповідно до власних переконань та цінностей, а не нав'язаних ззовні очікувань. Важливою рисою постає здатність лідера до трансценденції – бачення перспективи, пошуку нових можливостей за межами ситуативних обмежень. Окрім того, автором розкривається зв'язок між екзистенційною зрілістю, самореалізацією особистості лідера та його спроможністю ефективно діяти в кризових умовах, пропонуючи послідовникам нову систему сенсів та смислів.

Ключові слова: лідерство, лідер, екзистенціалізм, криза, автентичність, свобода вибору, особистість, цінності.

Natalia Kuzmenko**THE EXISTENTIAL ASPECT OF LEADERSHIP IN THE CONDITIONS OF THE CURRENT CRISIS**

The article examines the problem of effective leadership in the conditions of an all-encompassing modern crisis, analyzes a number of modern concepts in the direction of existentialism and their significance for understanding the nature of successful leadership. The author emphasizes that in a crisis situation of high uncertainty, such qualities as will, the ability to make free choices, the courage to make decisions and responsibility for their consequences are required from the leader, which require philosophers to consider them in the light of existentialism. Since the guiding and main characteristics of an effective leader are determined by authenticity, the ability to act in accordance with one's own beliefs and values, and not by externally imposed expectations. An important feature is the leader's ability to transcend – seeing the future, finding new opportunities beyond situational limitations. In addition, the author reveals the connection between existential maturity, self-realization of the leader's personality and his ability to act effectively in crisis conditions, offering followers a new system of meanings and meanings.

Key words: leadership, leader, existentialism, crisis, authenticity, freedom of choice, personality, values.

Постановка проблеми. Сучасний світ переживає період інтенсивних змін, який супроводжується новим сплеском появи різних форм та відповідно тлумачень у культурних, етнічних, релігійних та ідейних переконаннях. Ці зміни спровокували кризу, що охопила всі сфери людського буття, і є безпрецедентними за своїм масштабом та глибиною. Така особливість у сучасній кризі ставить під сумнів фундаментальні цінності та змісти, які традиційно надавали людському існуванню сенс та спрямованість. Ця криза є не лише економічною чи політичною, але й екзистенційною, оскільки торкається самої сутності людського буття. За словами Мартіна Гайдеггера, «людське існування – це буття-у-світі» [8], а отже, криза впливає на наші взаємовідносини з навколишнім світом та іншими людьми. Дослідники сучасності, такі як Зигмунт Бауман та Ульріх Бек, підкреслюють, що технологічний прогрес, глобалізація та екологічні виклики призводять до відчуження людини від природи, втрати автентичності та відчуття приналежності до спільноти [14]. У такій ситуації людина втрачає сенс існування, а її буття стає позбавленим цілісності та спрямованості. Саме в таких умовах лідерство стає особливо важливим, адже саме лідерам доводиться, беручи на себе відповідальність, приймати складні рішення, очолювати різні групи людей з різними переконаннями. Але, з іншого боку, кризові ситуації надають лідерам більшу свободу дій та простір для креативної та творчої реалізації себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ролі лідерства в умовах криз отримало власний напрям як у психології, так і у філософії. Таким чином, воно стало окремою гілкою в загальній сучасній філософській думці. Так, Деніел Гоулман у праці «Емоційний інтелект лідера»

наголошує на важливості емпатії, самосвідомості та саморегуляції для ефективного лідерства [2]. Рональд Хейфец і Марті Лінскі у книзі «Leadership on the Line» [9] підкреслюють необхідність для лідера «адаптивного» мислення та готовності до ризику. Водночас, слід нагадати, що у свій час філософи-екзистенціалісти, такі як Ж.-П. Сартр, М. Гайдеггер та А. Камю, розглядали людину як унікальну, не відділену від індивідуального досвіду істоту, яка постійно обирає та несе відповідальність за свої вчинки [2, 8, 11, 12]. Їхні ідеї про «автентичне буття» та роль волі в екзистенції людини мають важливе значення для розуміння природи лідерства, адже саме екзистенційний аспект особистості лідера може стати ключовим фактором його успіху.

В сучасній філософській думці також активно обговорюється тема автентичності особистості. Чарльз Тейлор у «Етиці автентичності» [3] та Аксель Хоннет у «Боротьбі за визнання» [5] аналізують важливість автентичності для самореалізації людини в умовах «зруйнованої традиції». Ці ідеї можуть бути екстрапольовані на розуміння ролі автентичного лідерства в кризові часи.

Водночас, безпосередній зв'язок між екзистенційним аспектом особистості лідера та його здатністю ефективно діяти в умовах кризи залишається малодослідженим. Саме тому це дослідження дозволить глибше зрозуміти природу успішного лідерства в епоху глибоких криз.

У своїй статті ми маємо намір дослідити філософські концепції, що розкривають екзистенційні основи ефективного лідерства, та визначити ключові характеристики лідера як унікальної, самодетермінованої особистості.

Виклад основного матеріалу. Сучасна криза виникає з низки складних і взаємопов'язаних причин, які впливають на сприйняття світу та взаємодію між людьми. Вона відображається у конфліктах між різними групами, відсутності довіри до державних інституцій та низькому рівні толерантності та взаєморозуміння. Конфлікти цінностей в суспільстві мають значний вплив як на суспільний розвиток, так і на лідерів, які знаходяться в центрі цих процесів, оскільки лідери стикаються з підвищеними вимогами щодо їхньої здатності вирішувати складні ситуації, виступати як посередники та знаходити компромісні рішення. Разом з тим, вони можуть підірвати довіру суспільства до лідерів, особливо якщо вони не виявляють адекватності та чесності у вирішенні суперечностей. Все це підкреслює важливість того, щоб лідери були готові ефективно взаємодіяти з конфліктами цінностей та виявляти емпатію, толерантність та відкритість у вирішенні суперечностей, розвиваючи діалог та взаємоповагу між різними групами та культурами. Крім того, вони повинні мати чітку екзистенційну позицію, яка ґрунтується на їхніх особистих цінностях та переконаннях, щоб бути дієвими лідерами у складних умовах сучасного суспільства.

Для того, аби поглибитись в подальше дослідження, на нашу думку, потрібно знову звернутися до визначення понять «лідерство» та «лідер». Слово «лідер» (англ. leader – ведучий, управитель, керівник), згідно Оксфордському словнику англійської мови, виникло в XIII ст. А от поняття «лідерство» у ранній літературі виявляється відсутнім аж до XIX століття, коли воно зароджується разом із збільшенням інтересу до проблем лідерства. Після Другої світової війни спостерігається широке проникнення терміну «лідер» у різні мови та культури, що свідчить про зростаючий інтерес до цієї проблематики у міжнародному науковому середовищі.

Як ми бачимо, традиційно лідерство розглядалося як певна форма діяльності, що виявляється у відносинах між лідером та послідовниками. Але, по-перше, поняття «послідовники» не відображає активної позиції тих, хто підтримує лідера та йде за ним. І, по-друге, під час аналізу процесу лідерства слід розглядати не тільки, як особливі риси характеру роблять людей лідерами, а й реакцію інших суб'єктів лідерського процесу. Як зазначав Джеймс Макгрегор Бернс, «лідерство – це процес впливу на людей з метою досягнення спільних цілей» [4]. Якщо ж звернутися до праць відомого американського дослідника лідерства Ральфа Стогділа, що пропонував різноманітні трактування даного поняття, підкреслюючи багатогранність цього феномену [13], лідерство можна визначити як:

1. Центр групових процесів – лідер виступає координатором та інтегратором діяльності групи.
2. Прояв особистісних характеристик – лідерство розкриває унікальні особливості характеру та поведінки лідера.
3. Мистецтво досягнення згоди – лідерство полягає у здатності надихати та спрямовувати зусилля послідовників.
4. Дія та поведінка – лідерство виявляється у конкретних діях та моделях поведінки лідера.
5. Інструмент досягнення мети чи результату – лідерство підпорядковане реалізації групових та організаційних цілей.

6. Взаємодія – лідерство є процесом взаємовпливу між лідером та послідовниками.
7. Уміння переконувати – лідерство ґрунтується на здатності лідера переконливо аргументувати та впливати на людей.
8. Здійснення впливу – лідерство полягає у спроможності змінювати установки, поведінку та діяльність послідовників.
9. Владні відносини – лідерство передбачає наявність позиції влади та авторитету лідера.
10. Результат диференціації ролей – лідерство виникає внаслідок розподілу функцій в групі.
11. Ініціація чи запровадження структури – лідерство пов'язане зі здатністю встановлювати правила, процедури та організаційні норми.

Виходячи з цього, ми вважаємо важливим підкреслити ключову роль особистісних характеристик лідера у його ефективності. У науковий обіг термін «особистість» у значенні «Personalität» вперше ввели представники гуманістичної психології (А. Маслоу, Г. Оллпорт), психоаналітики (З. Фрейд, К. Юнг), а також автор теорії неповторної індивідуальної особистості (Г. Мюррей). У зазначених дослідницьких підходах, особистість – це явище унікальне, «одиничне», що різко відрізняється від соціальної маски, персони «соціального індивіда». У філософському контексті, особистість розглядається як «унікальна цілісність фізичних, психічних та духовних властивостей людини, що визначають її індивідуальність і неповторність» [7]. Особистість виявляється в «самосвідомості, свободі волі та відповідальності за свої вчинки» [11]. Саме такі ключові особистісні якості, за Стогділом, є визначальними для ефективного лідерства. «Сильна воля, здатність приймати рішення, розвинені комунікативні навички характеризують лідера як цілісну, автентичну особистість» [13]. Водночас, «емоційна зрілість, самоусвідомлення та вміння управляти емоціями послідовників свідчать про високий рівень самопізнання та самореалізації лідера» [13]. Бачення перспективи, вміння формулювати «амбітні, але реалістичні цілі» [13], також віддзеркалюють здатність лідера до трансценденції – «виходу за межі ситуативної обмеженості та створення нових можливостей» [11]. Таким чином, ефективне лідерство постає як прояв особистісної зрілості, самоактуалізації та автентичності.

На нашу думку, концепція лідерства є однією з центральних тем в екзистенціальній філософії. Екзистенціалізм, який зародився в 19 столітті та набув широкої популярності в 20 столітті, наголошує на унікальності та самовизначенні кожної людини, її свободі та відповідальності за власне життя. Філософія екзистенціалізму розглядає людину як «буття-для-себе», тобто вільну істоту, яка постійно здійснює вибір і несе за нього відповідальність [11]. Саме воля, на думку екзистенціалістів, є рушійною силою, що дозволяє людині реалізувати свою свободу. Ця концепція має ключове значення для розуміння екзистенції лідера. Лідер, як і будь-яка інша людина, постає перед необхідністю постійно обирати, визначати свої цілі та діяти відповідно до них. Однак, на відміну від пересічної особи, лідер відповідає не лише за себе, а й за долю інших людей.

Щоб стати ефективним лідером в умовах кризи, особистість повинна володіти низкою важливих якостей. Перш за все, це сміливість та цілеспрямованість у прийнятті рішень, готовність іти на ризик та брати на себе відповідальність. Як зауважував Ж.-П. Сартр, «людина – це не що інше, як те, що вона сама з себе робить» [12]. Лідер також має бути комунікабельним, емпатійним та натхненним, щоб згуртувати і надихати свою команду. Автентичний лідер усвідомлює свою свободу вибору та приймає всі аспекти людського буття – від тривоги до смерті. Він не намагається уникати відповідальності, а навпаки, покладається на свою волю та вірить у власні сили. За словами М. Гайдеггера, «справжнє існування – це таке, коли людина відкрито зустрічає свою кінечність, тривогу та безнадійність» [8]. Екзистенційно зріла особистість лідера здатна чесно дивитися в обличчя кризовим викликам, визнавати власну вразливість і обмеженість, але при цьому знаходити в собі сили для подолання труднощів. Такий лідер розуміє, що він сам відповідає за свій життєвий вибір та дії. Він не сприймає себе як пасивну жертву обставин, а відчуває власну здатність впливати на ситуацію. Це дозволяє йому бути сміливішим та рішучішим у прийнятті складних рішень. Як зазначав А. Камю, «бути людиною – означає бути творцем, бути відповідальним, бути без виправдань» [2]. Такий лідер не боїться ризикувати, приймати важкі рішення і нести за них відповідальність.

Сучасні соціальні, економічні та політичні кризи характеризуються високим рівнем невизначеності, тривоги та загроз для стабільності суспільства. В таких умовах люди гостро потребують лідера, який здатен надихати їх, пропонуючи нові сенси та перспективи. Автентичний лідер, який сам пройшов шлях екзистенційного самопізнання, здатен запропонувати своїм послідовникам нову систему цінностей і життєвих орієнтирів. Як стверджував Ж.-П. Сартр, «людина засуджена бути

вільною» [12]. Такий лідер не нав'язує готові рішення, а спонукає людей до власного вільного вибору, до відповідальності за своє життя. Він стає не просто менеджером чи адміністратором, а духовним провідником, який допомагає подолати глибинну кризу самоідентичності [8].

Якщо ж ми звернемося до прикладів, де екзистенціалістське розуміння лідерства втілюється в конкретних ситуаціях, маємо нагоду нагадати, що ще Мартін Лютер Кінг, лідер афроамериканського руху за громадянські права в США, власною діяльністю та писемними джерелами відображає ключові принципи екзистенціалізму взагалі. Кінг усвідомлював свою свободу та відповідальність як громадянина, який має право і обов'язок боротися за рівність та справедливість. Він діяв автентично, керуючись власними моральними переконаннями, навіть коли це вело його до ув'язнення. Кінг постійно стояв перед вибором – і щоразу обирав шлях ненасильницького опору несправедливості. Власною діяльністю та текстами він трансцендував обмежену ситуацію расової сегрегації, відкриваючи нові можливості для афроамериканців та всього американського суспільства [10].

Мати Тереза – видатна католицька черниця, яка присвятила своє життя служінню найбільш вразливим верствам населення Калькутти. Її діяльність також може бути проаналізована в екзистенціалістському ключі. Мати Тереза усвідомлювала свободу обрати шлях служіння знедоленим, попри суспільні очікування. Вона діяла автентично, керуючись власною вірою та співчуттям. Перед нею постійно виникали складні екзистенційні виклики, пов'язані з вибором способів допомоги хворим і страждаючим. Врешті-решт, вона змогла трансцендувати обмеження своєї ситуації та надихнути мільйони людей по всьому світу [6].

Висновки. В умовах високого рівня невизначеності, швидких змін та кризових явищ особливого значення набуває такий підхід до лідерства, який фокусується на унікальності та автентичності особистості власне самого лідера. Ми маємо нагоду зробити висновки, що, по-перше, в кризових умовах від лідера очікується здатність самостійно приймати складні рішення, брати на себе повну відповідальність за їх наслідки. Екзистенціалістська концепція свободи вибору та відповідальності за нього набуває особливої ваги. По-друге, кризові обставини вимагають від лідера автентичності – діяти не за шаблонами та очікуваннями, а у відповідності зі своїми переконаннями та цінностями. Екзистенційна відвага бути «собою», таким чином, стає запорукою довіри та мотивації послідовників. По-третє, в умовах невизначеності лідер має демонструвати здатність до трансценденції – виходу за межі наявної ситуації та бачення нових можливостей. Екзистенціалістська ідея про людину як творця власного буття знаходить своє відображення в діях ефективного лідера. Врешті-решт, сучасна криза актуалізує питання пошуку сенсу, автентичності та свободи. Саме тому екзистенціалістське розуміння лідерства як вияву особистісної зрілості та самореалізації набуває особливої ваги. Лідер, який здатен відповідати на ці виклики, стає провідником своєї спільноти через турбулентні часи.

Література:

1. Гоулман Д., Бояціс Р., Маккі Е. *Емоційний інтелект лідера* / пер. з англ. Валерія Глінка. К.: Наш Формат, 2021. 288 с.
2. Камю А. *Міф про Сізіфа. Бунтівна людина*. Х.: Фоліо, 2022. 448 с.
3. Тейлор Ч. *Етика автентичності*. Дух і літера, 2001. № 7-8. С. 80-91. Режим доступу: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/5545>.
4. Barbuto, John E. *Taking the charisma out of transformational leadership*. Journal of Social Behavior and Personality 12.3, 1997. P. 689-697. Режим доступу: <https://www.academia.edu>
5. Fleming, Ted. *Axel Honneth and the struggle for recognition: Implications for transformative learning*. Spaces of transformation and transformation of space, 2014. P. 318-324. Режим доступу: https://www.tedfleming.net/doc/Conference_Version.pdf
6. Greene M. *Mother Teresa a Biography*. 2004. Режим доступу: <http://74.208.36.141:8080/jspui/bitstream/123456789/1088/1/Mother%20Teresa%20-%20A%20Biography%20%28%20PDFDrive%20%29.pdf>
7. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *The phenomenology of spirit*. Oxford University Press, 2018.
8. Heidegger M. *Being and Time*. Blackwell, 1967. 589 p.
9. Heifetz, Ronald, and Marty Linsky. *Leadership on the line, with a new preface: Staying alive through the dangers of change*. Harvard Business Press, 2017.
10. King Jr M. L. *Letter from Birmingham jail*. UC Davis L. Rev, 1992. v. 26, 835 p.
11. Sartre Jean-Paul. *Being and nothingness*. Central Works of Philosophy v4. Twentieth Century. Moore to Popper 4, 2015. 155 p.
12. Sartre Jean-Paul. *Existentialism Is a Humanism*. Psychology&Society, no. 2, Dec. 2022, pp. 49-65.
13. Stogdill, Ralph M. *Handbook of leadership: A survey of theory and research*. Free Press, 1974.
14. Vrcan, Srđan. *Suvremeni prijepori oko sociologije: Ulrich Beck, Zygmunt Bauman i Ernest Gellner*. Revija za sociologiju 36. no 3-4, 2005. pp.: 157-169.